สมาส

[๙๔] นามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อสมาส ๆ นี้ บางอย่างก็มีในภาษาของเรา เหมือนคำว่า " อย่าทำซึ่งบาป " ย่อเข้าสมาสเป็น " อย่าทำบาป " " สิ่งนี้ก้าไหล่ด้วยทอง " เป็น " สิ่งนี้ก้าไหล่ด้วยทอง " " นายให้รางวัลแก่บ่าว " เป็น " นายให้รางวัลแก่บ่าว " " สมุดของใคร " เป็น " สมุดใคร " " สัตว์ในน้ำหรือสัตว์เกิดในน้ำ " เป็น " สัตว์น้ำ " เป็นต้น. สมาสในบาลีภาษาว่าโดยกิจมี ๒ อย่าง คือ สมาสที่ท่านลบวิภัตติเสียแล้ว เรียกว่า " ลุตฺตมาโส," สมาสที่ท่านยังมิได้ลบวิภัตติ เรียกว่า " อลุตฺตสมาโส. " ลุตตสมาส มีอุทาหรณ์ว่า " กฐินทุสฺสํ ผ้าเพื่อกฐิน, ราชธนํ ทรัพย์ของพระราชา " เป็นต้น. อลุตตสมาส มีอุทาหรณ์ว่า " ทูเรนิทานํ วัตถุมีนิทานในที่ไกล, อุรสิโลโม พฺราหฺมโณ พราหมณ์มีขนที่อก " เป็นต้น. สมาสนั้น ว่าโดยชื่อมี ๖ อย่าง คือ " กมฺมธารโย, ทิคุ, ตปฺปุริโส, ทวนฺทฺโว, อพฺยยีภาโว, พหุพฺพิหิ."

กัมมธารยสมาส

[๘๕] นามศัพท์ ๒ บท มีวิภัตติและวจนะเป็นอย่างเดียวกัน บทหนึ่งเป็นประธาน คือ เป็นนามนาม, บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ คือ เป็นคุณนาม หรือเป็นคุณนามทั้ง ๒ บท มีบทอื่นเป็นประธาน ที่ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อ กัมมธารยสมาส ๆ นั้น มี ๖ อย่าง คือ " วิเสสนปุพฺพปโท, วิเสสนุตฺตรปโท, วิเสสโนภยปโท, วิเสสโนปมปโท, สมฺภาวนปุพฺพปโท, อวธารณปุพฺพปโท."

วิเสสนบุพพบท มีบท วิเสสนะ อยู่ต้น, บทประธานอยู่ข้างหลัง อย่างนี้ " มหนฺโต ปุริโส = มหาปุริโส บุรุษใหญ่. ขตฺติยา กญฺญา = ขตฺติยกญฺญา นางกษัตริย์. นีลํ อุปฺปลํ = นีลุปฺปลํ ดอกอุบลเขียว. " ในสมาสนี้ เอามหันตศัพท์ เป็นมหา อย่างนี้ " มหาราชา พระราชาผู้ใหญ่, มหาธานี เมืองใหญ่, มหาวนํ ป่าใหญ่ " เป็นต้น. บางสมาสท่านก็ย่อบทวิเสสนะ เหลือไว้แต่อักษรตัวหน้า อย่างนี้ " กุจฺฉิตา ทิฏฺฐิ = กุทิฏฺฐิ ทิฏฐิอันบัณฑิตเกลียด. ปธานํ วจนํ = ปาวจนํ คำเป็นประธาน, สนฺโต ปุริโส = สปฺปุริโส บุรุษระงับแล้ว. " แม้ถึงอย่างนี้ ก็เป็น วิเสสนบุพพบทแท้.

วิเสสนุตตรบท มีบทวิเสสนะ อยู่หลัง บทประธานอยู่หน้า อย่างนี้ " สตฺโต วิเสโส = สตฺตวิเสโส สัตว์วิเศษ, นโร วโร=นรวโร นระประเสริฐ, มนุสฺโส ทลิทฺโท=มนุสฺสทลิทฺโท มนุษย์ขัดสน."

วิเสสโนภยบท มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ มีบทอื่นเป็นประธาน อย่างนี้ " สีตญฺจ สมฏฺฐญฺจ = สีตสมฏฺฐํ[๑] [ฐานํ ที่] ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง. อนฺโธ จ วธิโร จ=อนฺธวธิโร [ปุริโส บุรุษ] ทั้งบอดทั้งหนวก ขญฺโช จ ขุชฺโช จ=ขญฺชขุชฺโช [ปุริโส บุรุษ] ทั้งกระจอกทั้งค่อม."

วิเสสโนปมบท มีบทวิเสสนะเป็นอุปมา จัดเป็น ๒ ตามวิเสสนะอยู่หน้าและหลัง. สมาสที่มีอุปมาอยู่หน้า เรียก " อุปมาปุพฺพปโท." มี อุ. อย่างนี้ " สงฺขํ อิว ปณฺฑรํ=สงฺขปณฺฑรํ [ขีรํ น้ำนม] ขาวเพียงดังสังข์. กาโก อิว สูโร=กากสูโร คนกล้าเพียงดังกา. ทิพฺพํ อิว จกฺขุ = ทิพฺพจกฺขุ จักษุเพียงดังทิพย์ " สมาสที่มีอุปมาอยู่หลัง เรียก " อุปมานุตฺตรปโท " มี อุ. อย่างนี้ " นโร สีโห อิว=นรสีโห นระเพียงสีหะ. ญาณํ จกฺขุ อิว=ญาณจกฺขุ ญาณเพียงดังจักษุ. ปญฺญา ปาสาโท อิว=ปญฺญาปาสาโท ปัญญาเพียงดังปราสาท."

สัมภาวนบุพพบท มีบทหน้าอันท่านประกอบด้วยอิติศัพท์ บทหลังเป็นประธาน ดังนี้ " ขตฺติโย [อหํ] อิติ มาโน =ขตฺติยมาโน มานะว่า [เราเป็น] กษัตริย์. สตฺโต อิติ สญฺญา = สตฺตสญฺญา ความสำคัญว่าสัตว์. สมโณ [อหํ] อิติ ปฏิญฺญา = สมณปฏิญฺญา ปฏิญญาว่า [เราเป็น] สมณะ."

๑. ในสัททนีติว่า สิตฺตํ จ ตํ สมฺมฏฺฐํ ฐานํ ฯ คือทั้งรดน้ำทั้งปัดกวาด ฯ

อวธารณบุพพบท มีบทหน้าอันท่านประกอบด้วย เอว ศัพท์ [เพื่อจะห้ามเนื้อความอันอื่นเสีย] บทหลังเป็นประธาน ดังนี้ " ปญฺญา. เอว ปโชโต = ปญฺญาปโชโต [ประทีป] อันโพลงทั่ว คือปัญญา. พุทฺโธ เอว รตนํ = พุทฺธรตนํ รัตนะ คือพระพุทธเจ้า. สทฺธา เอว ธนํ = สทฺธาธนํ ทรัพย์คือศรัทธา."

วิธีวางวิเคราะห์แห่งกัมมธารยสมาส ที่เขียนไว้ข้างต้นนั้น มิใช่แบบที่นักปราชญ์ท่านใช้ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ เป็นแต่ข้างเจ้าคิดย่อให้สั้นเข้า จะได้ไม่ต้องแปลวิเคราะห์ ให้ยืดยาว แบบวิเคราะห์ที่ท่านใช้ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ดังนี้:-

วิเสสนบุพพบท. มหนฺโต จ โส ปุริโส จา ติ มหาปุริโส

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗

บุรุษ นั้น ด้วย เป็นผู้ใหญ่ ด้วย เหตุนั้น ชื่อบุรุษผู้ใหญ่.

๓ ๓ ๕ ๑ ๒ ๖ ๗

วิเสสนุตตรบท. สตฺโต จ โส วิเสโส จา ติ สตฺตวิเสโส

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗

สัตว์ นั้น ด้วย วิเศษ ด้วย เหตุนั้น ชื่อสัตว์วิเศษ.

๑ ๓ ๒ ๔ ๕ ๖ ๗

วิเสสโนภยบท. สีตญฺ จ ตํ สมฏฺฐญฺ จา ติ สีตตสมฏฺฐํ [ฐานํ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

ที] นั้น เย็น ด้วย เกลี้ยง ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่าทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง.

๘ ๓ ๑ ๒ ๔ ๕ ๖ ๗

อีก ๓ สมาสนั้น มีแบบวิเคราะห์เหมือนอย่างในที่นี้.

[๘๖] กัมมธารยสมาส มีสังขยาอยู่ข้างหน้า ชื่อทิคุสมาส ๆ นั้น มี ๒ อย่าง คือ สมาหาโร. อสมาหาโร. ทิคุสมาส ที่ท่านรวมนามศัพท์ มีเนื้อความเป็นพหุวจนะทำให้เป็นเอนกจนะ นปุํสกลิงค์ ชื่อสมาหารทิคุ อุ. อย่างนี้ " ตโย โลกา = ติโลกํ โลก ๓. จตสฺโส ทิสา = จตุทฺทิสํ ทิศ ๔. ปญฺจ อินฺทฺริยานิ = ปญฺจินฺทฺริยํ อินทรีย์ ๕.

ทิคุสมาส ที่ท่านไม่ได้ทำอย่างนี้ ชื่ออสมาหารทิคุ อุ. อย่างนี้ " เอโก ปุคฺคโล = เอกปุคฺคโล บุคคลผู้เดียว. จตสฺโส ทิสา = จตุทฺทิสา ทิศ ๔ ท. ปญฺจ พลานิ = ปญฺจพลานิ กำลัง ๕ ท. "

[๘๗] นานศัพท์มี อํ วิภัตติเป็นต้น ในที่สุด ท่านย่อเข้าด้วยบทเบื้องปลาย ชื่อตัปปุริสสมาส ๆ นี้ มี ๖ อย่าง คือ ทุติยาตปฺปุริโส, ตติยาตปฺปุริโส, จตุตฺถีตปฺปุริโส, ปญฺจมีตปฺปุริโส, ฉฏฺฐีตปฺปุริโส, สตฺตมีตปฺปุริโส,

ทุติยาตัปปุริสะ อย่างนี้

" สุขํ ปตฺโต = สุขปฺปตฺโต [ปุริโส บุรุษ] ถึงแล้วซึ่งสุข. คามํ คโต = คามคโต [ปุริโส บุรุษ] ไปแล้วสู่บ้าน. สพฺพรตฺตึ โสภโณ = สพฺพรตฺติโสภโณ [จนฺโท พระจันทร์] งามตลอดราตรีทั้งสิ้น."

ตติยาตัปปุริสะ อย่างนี้

" อสฺเสน [ยุตฺโต] รโถ = อสฺสรโถ รถ [เทียมแล้ว] ด้วยม้า.

สลฺเลน วิทฺโธ=สลฺลวิทฺโธ [ชนฺตุ สัตว์] อันลูกศรแทงแล้ว. อสินา กลโห=อสิกลโห ความทะเลาะเพราะดาบ."

จตุตถีตัปปุริสะ อย่างนี้

" กฐินสฺส ทุสฺสํ=กฐินทุสฺสํ ผ้าเพื่อกฐิน. อาคนฺตุกสฺส ภตฺตํ =อาคนฺตุกภตฺตํ ภัตเพื่อผู้มา. คิลานสฺส เภสชฺชํ=คิลานเภสชฺชํ ยาเพื่อคนไข้."

ปัญจมีตัปปุริสะ อย่างนี้

" โจรมฺหา ภยํ=โจรภยํ ภัยแต่โจร. มรณสฺมา ภยํ=มรณภยํ ความกลัวแต่ความตาย. พนฺธนา มุตฺโต=พนฺธนมุตฺโต [สตฺโต สัตว์] พ้นแล้วจากเครื่องผูก."

ฉัฏฐีตัปปุริสะ อย่างนี้

" รญฺโญ ปุตฺโต=ราชปุตฺโต บุตรแห่งพระราชา. ธญฺญานํ ราส=ธญฺญราสิ กองแห่งข้าวเปลือก. รุกฺขสฺส สาขา=รุกฺขสาขา กิ่งแห่งต้นไม้."

สัตตมีตัปปุริสะ อย่างนี้

"รูเป สญฺญา=รูปสญฺญา ความสำคัญในรูป. สํสาเร ทุกฺขํ =สํสารทุกฺขํ ทุกข์ในสงสาร. วเน ปุปฺผํ=วนปุปฺผํ ดอกไม้ในป่า."

สมาสที่มี น อยู่หน้า อย่างนี้

" น พฺราหฺมโณ=อพฺราหฺมโณ [อยํ ชโน ชนนี้] มิใช่พราหมณ์. น วสโล = อวสโล [อยํ ชโน ชนนี้] มิใช่คนถ่อย. น อสฺโส = อนสฺโส

[อยํ สตฺโต สัตว์นี้] มิใช่ม้า. น อริโย = อนริโย [อยํ ชโน ชนนี้] มิใช่พระอริยเจ้า." เป็นต้น เรียกว่า อุภยตัปปุริสะบ้าง กัมมธารยะมี น เป็นบทหน้าบ้าง. ในสมาสนี้ ถ้าพยัญชนะ อยู่หลัง น. เอา น เป็น อ เหมือน อพฺราหฺมโณ เป็นต้น. ถ้าสระ อยู่หลัง น. เอา น เป็น อน เหมือน อนสฺโส เป็นต้น.

ตัปปุริสสมาสนี้แปลกกันกับ กัมมธารยะ อย่างนี้ กัมมธารยะ มีวิภัตติและวจนะเสมอกัน บทหนึ่งเป็นประธาน บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ หรือเป็นวิเสสนะทั้ง ๒ บท. ส่วนตัปปุริสสมาส มีวิภัตติและวจนะ ไม่เสมอกัน ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้แม่นยำ.

[๘๘] นามนามตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อ ทวันทวสมาส ๆ นี้มี ๒ อย่าง คือ สมาหาโร อสมาหาโร [เหมือนทิคุ] สมาหาระ อย่างนี้ " สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถ-

๑ ๒ ๓ ๔

วิปสฺสนํ สมถะ ด้วย วิปัสสนา ด้วย ชื่อสมถะและวิปสฺสนา.

๕ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

สงฺโข จ ปณโว จ สงฺขปณวํ สังข์ ด้วย บัณเฑาะว์ ด้วย ชื่อ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๑ ๒ ๓ ๔

สังข์และบัณเฑาะว์ ปตฺโต จ จีวรญฺ จ ปตฺตจีวรํ บาตร ด้วย จีวร

๕ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๑ ๒ ๓

ด้วย ชื่อบาตรและจีวร. หตฺถี จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติโก จ

๔ ๕ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

หตฺถีอสฺสรถปตฺติกํ ช้าง ด้วย ม้า ด้วย รถ ด้วย คนเดิน ด้วย

๙ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

ชื่อช้างและม้าและรถและคนเดิน.

๙

อสมาหาระอย่างนี้ " จนฺทิมา จ สุริโย จ จนฺทิมสุริยา พระจันทร์

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๑

ด้วย พระอาทิตย์ ด้วย พระจันทร์และพระอาทิตย์ ท.

๒ ๓ ๔ ๕

สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา สมณะ ด้วย

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๑ ๒

พราหมณ์ ด้วย ชื่อสมณะและพราหมณ์ ท.

๑ ๔ ๕

สารีปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ สารีปุตฺตโมคฺคลฺลานา พระสารีบุตร

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๑

ด้วย พระโมคคัลลานะ ด้วย ชื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท.

๒ ๓ ๔ ๕

ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ ผลญฺจ ปณฺณปุปฺผผลานิ ใบไม้ด้วย

๑ ๒ ๓ ๔ ๑

ดอกไม้ด้วย ผลไม้ด้วย ชื่อใบไม้และดอกไม้และผลไม้ ท.

๒ ๓ ๔

ทวันทวสมาสนี้แปลกกันกับ วิเสสโนภยบทกัมมธารยะ อย่างนี้

วิเสสโนภยบท เป็นบทวิเสสนะทั้ง ๒ บท ทวันทวสมาส เป็นบทประธานทั้งสิ้น

[๙๙] สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตอยู่ข้างหน้าชื่ออัพยยีภาวสมาส ๆ มี ๒ อย่าง คือ อุปสคฺคปุพฺพโก. นิปาตปุพพโก อุปสัคคปุพฺพกะ มีอุปสัคอยู่ข้างหน้า อย่างนี้ " นครสฺส สมีปํ อุปนครํ ที่ใกล้เคียงแห่งเมือง ชื่อใกล้เมือง.

๑ ๓

ทรถสฺส อภาโว นทฺทรถํ ความไม่มี แห่งความกระวนกระวาย

๑ ๒ ๓ ๒ ๑

ชื่อความไม่มีความกระวนกระวาย

๓

วาตํ อนฺวตฺตตี-ติ อนฺวาตํ [ยํ วตฺถุ สิ่งใด] ย่อมเป็นไปตาม

๑ ๒ ๓ ๒

ซึ่งลม เหตุนั้น [ตํ วตฺถุ สิ่งนั้น] ชื่อว่าตามลม.

๑ ๓ ๔

วาตสฺส ปฏิวตฺตตี-ติ ปฏิวาตํ [สิ่งใด] ย่อมเป็นไป [(ทวน,แก่ลม)(ตอบ,แก่ลม)]

๑ ๒ ๓ ๔ ๒ ๑

เหตุนั้น [สิ่งนั้น] ชื่อว่าทวนลม.

๓ ๔

อตฺตานํ อธิวตฺตตี-ติ อชฺฌตฺตํ [สิ่งใด] ย่อมเป็นไปทับ ซึ่งตน

๑ ๒ ๓ ๔ ๒ ๑

เหตุนั้น [สิ่งนั้น] ชื่อว่าทับตน. [เอา อธิ เป็น อชฺฌ ในพยัญชนะสนธิ].

๓ ๔

นิปาตปุพพกะ มีนิบาตอยู่ข้างหน้า อย่างนี้

" วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ ยถาวุฑฺฒํ ลำดับ แห่งคนเจริญแล้ว ท.

๑ ๒ ๓ ๓ ๑

ชื่อว่าตามคนเจริญแล้ว.

๔

ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีวํ กำหนด เพียงไร แห่งชีวิต

๑ ๒ ๓ ๔ ๓ ๒ ๑

ชื่อเพียงไรแห่งชีวิต.

๔

ปพฺพตสฺส ติโร ติโรปพฺพตํ ภายนอก แห่งภูเขา.

นครสฺส พหิ พหินครํ ภายนอก แห่งเมือง.

ปาสาทสฺส อนฺโต อนฺโตปาสาทํ ภายใน แห่งปราสาท.

ภตฺตสฺส ปจฺฉา ปจฺฉาภตฺตํ ภายหลัง แห่งภัตร."

สมาสนี้กับตัปปุริสสมาส ต่างกันดังนี้ ตัปปุริสสมาสมีบทหลังเป็นประธาน ไม่ได้นิยมลิงค์และวจนะ สมาสนี้มีบทหน้าเป็นประธานและเป็นอุปสัคและนิบาต บทหลังเป็นนปุ๊สกลิงค์เอกวจนะ บางสมาสก็มีอาการคล้ายกัมมธารยะ เหมือนวิเคราะห์ว่า " เย เย วุฑฺฒา

๑ ๑ ๓

ยถาวุฑฺฒํ ชนเจริญแล้ว ท. ใด ใด ชื่อเจริญแล้วอย่างไร."

๔ ๓ ๑ ๑ ๔

ถึงกระนั้น ก็เป็นที่สังเกตได้บ้าง ด้วยว่า กัมมธารยะ ไม่มีนิยมบท

หลัง จะเป็นลิงค์ใดก็ได้ แต่สมาสนี้คงเป็นนปุํสกลิงค์ เอกวจนะ อย่างเดียว เหมือนบทว่า " อนุตฺเถโร พระเถระน้อย " คงเป็นกัมมธารยะแท้.

[๑๐๐] สมาสอย่างหนึ่ง มีบทอื่นเป็นประธาน ชื่อพหุพพิหิ ๆ มี ๖ อย่างตามวิภัตติ คือ ทุติยาพหุพพิหิ,ตติยาพหุพพิหิ, จตุตถี-พหุพพิหิ, ปัญจมีพหุพพิหิ, ฉัฏฐีพหุพพิหิ, สัตตมีพหุพพิหิ.

ทุติยาพหุพพิหิ เอาบทที่เป็นทุติยาวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

" อาคตา สมณา ยํ โส อาคตสมโณ อาราโม สมณะ ท.

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

มาแล้ว สู่อารามใด อาราม นั้น ชื่อว่ามีสมณะมาแล้ว.

๑ ๓ ๖ ๔ ๕

รุฬฺหา ลตา ยํ โส รุฬฺหลโต รุกฺโข เครือวัลย์ ขึ้นแล้ว

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒ ๑

สู่ต้นไม้ใด ต้นไม้ นั้น ชื่อว่ามีเครือวัลย์ขึ้นแล้ว.

๓ ๖ ๔ ๕

สมฺปตฺตา ภิกฺขู ยํ โส สมฺปตฺตภิกขุ อาวาโส ภิกษุ ท.

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งอาวาสใด อาวาส นั้น ชื่อว่ามีภิกษุถึงพร้อมแล้ว.

๑ ๓ ๖ ๔ ๕

ตติยาพหุพพิหิ เอาบทที่เป็นตติยาวิภัตติ ในวิเคราะห์ เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน โส ชิตินฺทฺริโย สมโณ อินทรีย์ ท.

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

อันสมณะใด ชนะแล้ว สมณะ นั้น ชื่อว่ามีอินทรีย์อันชนะแล้ว.

๓ ๑ ๖ ๔ ๕

กตํ ปุญฺญํ เยน โส กตปุญฺโญ ปุริโส บุญ อันบุรุษใด

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒ ๓

ทำแล้ว บุรุษ นั้น ชื่อว่ามีบุญอันทำแล้ว.

๑ ๖ ๔ ๕

อาหิโต อคฺคิ เยน โส อาหิตคฺคิ พฺราหฺมโณ ไฟ อัน

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

พราหมณ์ใด บูชาแล้ว พราหมณ์ นั้น ชื่อว่ามีไฟอันบูชาแล้ว."

๓ ๑ ๖ ๔ ๕

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสนะอยู่หลัง อย่างนี้บ้าง " อคฺคิ อาหิโห เยน โส อคฺยาหิโต พฺราหฺมโณ [แปลเหมือนแบบก่อน]."

" วิสํ ปีตํ เยน โส วิสปีโต สโร ยาพิษ อันลูกศรใด

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๑ ๓

ดื่มแล้ว ลูกศร นั้น ชื่อว่ามียาพิษอันดื่มแล้ว."

๒ ๖ ๔ ๕

จตุตถีพหุพพิหิ เอาบทที่เป็นจตุตถีวิภัตติ ในวิเคราะห์ เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

" ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส โส ทินฺนสุงฺโก ราชา ส่วย [นาคเรหิ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

อันชาวเมือง ท.] ถวายแล้ว แด่พระราชาใด พระราชา นั้น ชื่อว่า

๑ ๓ ๖ ๔

มีส่วยอันชาวเมือง ท. ถวายแล้ว.

೬

กตํ ทณฺฑกมฺมํ ยสฺส โส กตทณฺฑกมฺโม สิสฺโส ทัณฑกรรม

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

[อันอาจารย์] ทำแล้ว แก่ศิษย์ใด ศิษย์ นั้น ชื่อว่ามีทัณฑกรรม

๑ ๓ ๖ ๔ ๕

อันอาจารย์ทำแล้ว.

สญฺชาโต สํเวโค ยสฺส โส สญฺชาตสํเวโค ชโน ความ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖

สังเวช เกิดพร้อมแล้ว แก่ชนใด ชน นั้น ชื่อว่ามีความสังเวช

๒ ๑ ๓ ๖ ๔ ๕

เกิดพร้อมแล้ว."

ปัญจมีพหุพพิหิ เอาบทที่เป็นปัญจมีวิภัตติ ในวิเคราะห์ เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

" นิคฺคตา ชนา ยสฺมา โส นิคฺคตชโน คาโม ชน ท.

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

ออกไปแล้ว จากบ้านใด บ้าน นั้น ชื่อว่ามีชนออกไปแล้ว.

๑ ๓ ๖ ๔ ๕

ปติตานิ ผลานิ ยสฺมา โส ปติตผโล รุกฺโข ผล ท.

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

หล่นแล้ว จากต้นไม้ใด ต้นไม้ นั้น ชื่อว่ามีผลหล่นแล้ว.

๑ ๓ ๖ ๔ ๕

วีโต ราโค ยสฺมา โส วีตราโค ภิกฺขุ ราคะ ไปปราศแล้ว

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒ ๑

จากภิกษุใด ภิกษุ นั้น ชื่อว่ามีราคะไปปราศแล้ว."

๓ ๖ ๔ ๕

ฉัฏฐีพหุพพิหิ เอาบทที่เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ในวิเคราะห์ เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

" ขีณา อาสวา ยสฺส โส ขีณาสโว ภิกฺขุ อาสวะ ท.

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

ของภิกษุใด สิ้นแล้ว ภิกษุ นั้น ชื่อว่ามีอาสวะสิ้นแล้ว.

๓ ๑ ๖ ๔ ๕

สนฺตํ จิตฺตํ ยสฺส โส สนฺตจิตฺโต ภิกฺขุ จิต ของภิกษุใด

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒ ๓

ระงับแล้ว ภิกษุ นั้น ชื่อว่ามีจิตระงับแล้ว.

๑ ๒ ๔ ๕

ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส โส ฉินฺนหตฺโถ ปุริโส มือ ท.

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษ นั้น ชื่อว่ามีมือขาดแล้ว."

๓ ๑ ๖ ๔ ๕

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสนะอยู่หลัง อย่างนี้บ้าง " หตฺถา ฉนฺนา ยสฺส โส หตฺถจฺฉินฺโน ปุริโส [แปลเหมือนบทก่อน]."

ฉัฏฐีอุปมาพหุพพิหิ อย่างนี้

สุวณฺณสฺส วณฺโณ อิว วณฺโณ ยสฺส โส สุวณฺณวณฺโณ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗

ภควา วรรณ ของพระผู้มีพระภาคใด เพียงดัง วรรณ แห่งทอง

๘ ๔ ๕ ๓ ๒ ๑

พระผู้มีพระภาค นั้น ชื่อว่ามีวรรณเพียงดังวรรณแห่งทอง.

๘ ๑ ๗

พฺรหฺมุโน สโร อิว สโร ยสฺส โส พฺรหฺมสฺสโร ภควา
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘
เสียง ของพระผู้มีพระภาคใด เพียงดัง เสียง แห่งพรหม พระผู้มี
๔ ๕ ๓ ๒ ๑
พระภาค นั้น ชื่อว่ามีเสียงดังเสียงแห่งพรหม."
๘ ๖ ๗

สัตตมีพหุพพิหิ เอาบทที่เป็นสัตตมีวิภัตติ ในวิเคราะห์ เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

" สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ โส สมปนฺนสสฺโส ชนปโท
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖
ข้าวกล้า ท. ในชนบทใด ถึงพร้อมแล้ว ชนบท นั้น ชื่อว่ามีข้าว
๒ ๓ ๑ ๖ ๔ ๕
กล้าถึงพร้อมแล้ว.

พหู นทิโย ยสฺมึ โส พหุนทิโก ชนปโท แม่น้ำ ท. ใน
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒
ชนบทใด มาก ชนบท นั้น ชื่อว่ามีแม่น้ำมาก.
๓ ๑ ๖ ๔ ๕

จิตา สิริ ยสฺมึ โส จิตสิริ ชโน ศรี ตั้งอยู่ ในชนใด
๑ ๒ ๓ ๕ ๕ ๖ ๒ ๑ ๓
ชน นั้น ชื่อว่ามีศรีตั้งอยู่."
๖ ๔ ๕

ในวิเคราะห์แห่งสมาสทั้งหลายเหล่านี้ บทประธานและบทวิเสสนะมีวิภัตติและลิงค์เสมอกัน แปลกแต่บทสัพพนาม ที่เป็น

ประธานแห่งบทสมาส ท่านจึงเรียกสมาสทั้งหลายเหล่านี้ว่า ตุลยาธิ-กรณพหุพพิหิ. พหุพพิหิที่แสดงมาแล้วเหล่านี้ มีเนื้อความไม่ปฏิเสธ พหุพพิหิ ที่มีเนื้อความปฏิเสธ มีวิเคราะห์อย่างนี้ :-

" นตฺถิ ตสฺส สโม-ติ อสโม ผู้เสมอ ไม่มี แก่ท่าน [ตสฺส

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๓ ๑ ๒

ภควโต แก่พระผู้มีพระภาคนั้น] เหตุนั้น [โส ท่าน] ชื่อว่ามีผู้เสมอ

๔ ๕

หามิได้ หรือไม่มีผู้เสมอ.

นตฺถิ ตสฺส ปฏิปุคฺคโล-ติ อปฺปฏิปุคฺคโล บุคคลเปรียบ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๓

ไม่มี แก่ท่าน เหตุนั้น [ท่าน] ชื่อว่ามีบุคคลเปรียบหามิได้ หรือ

๑ ๒ ๔ ๕

ไม่มีบุคคลเปรียบ.

นตฺถิ ตสฺส ปุตฺตา-ติ อปุตฺตโก บุตร ท. ของเขา [ตสฺส

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๓ ๒

ชนสฺส ของชนนั้น] ไม่มี เหตุนั้น [โส เขา] ชื่อว่ามีบุตรหามิได้

๑ ๔ ๕

หรือไม่มีบุตร."

น บุพพบท พหุพพิหินี้ ในแบบเล่าเรียนท่านสอนให้แปลว่า " มี .....ไม่มี " เหมือนศัพท์ว่า อสโม แปลว่า " มีผู้เสมอไม่มี " เพื่อจะไม่ให้เสียรูปสมาส แต่เห็นว่าผู้ศึกษาจะเข้าใจได้ยาก เพราะไม่มีโวหารใช้ในภาษาของเรา นอกจากแบบเรียน ข้าพเจ้าจึงคิดเปลี่ยน

เสียว่า " มี...... หามิได้ " พอไม่ให้เสียรูปสมาส ถ้าจะต้องการแต่ความอย่างเดียว ไม่เอื้อเฟื้อต่อรูปสมาส ก็ต้องแปลว่า " ไม่มี " เท่านั้นเอง ข้าพเจ้าแปลไว้ทั้ง ๒ อย่างนั้น ด้วยเห็นว่า วิธีแปลหนังสือมี ๒ แปลตามพยัญชนะอย่าง ๑ แปลตามความอย่าง ๑ แปลตามพยัญชนะนั้น ควรใช้ในแบบเล่าเรียน เป็นที่ให้ผู้ศึกษาสังเกตง่ายกว่าแปลตามความทีเดียว แปลตามความนั้น ควรใช้ในการแปลหนังสืออื่น ๆ นอกจากแบบเล่าเรียน ผู้อ่านผู้ฟังจะได้เข้าใจความได้ง่าย ๆ ผู้ศึกษาควรจะเข้าใจวิธีแปลหนังสือ ๒ อย่างนี้.

ในวิเคราะห์แห่งสมาสใด บททั้งหลายมีวิภัตติต่างกัน ท่านเรียกสมาสนั้นว่า ภินนาธิกรณพหุพพิหิ อุทาหรณ์อย่างนี้:-

" เอกรตฺตึ วาโส อสฺสา ติ เอกรตฺติวาโส ความอยู่ ของเขา
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๒ ๓
[อสฺส ชนสฺส ของชนนั้น] สิ้นคืนเดียว เหตุนั้น [โส เขา]
๑ ๔
ชื่อว่ามีความอยู่สิ้นคืนเดียว.
๕

อุรสิ โลมานิ ยสฺส โส อุรสิโลโม พฺราหฺมโณ ขน ท. ที่อก
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒ ๑
ของพราหมณ์ใด [อตฺถิ มีอยู่] พราหมณ์ นั้น ชื่อว่ามีขนที่อก.
๓ ๖ ๔ ๕

อสิ หตฺเถ ยสฺส โส อสิหตฺโถ โยโธ ดาบ [มี] ในมือ
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๑ ๒

ของทหาร [คนรบ] ใด ทหาร นั้น ชื่อว่ามีดาบในมือ

๓ ๖ ๔ ๕

ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ ยสฺส โส ฉตฺตปาณี ปุริโส ร่ม [มี] ในมือ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

ของบุรุษใด บุรุษ นั้น ชื่อว่ามีร่มในมือ.

๓ ๖ ๔ ๕

มณิ กณฺเจ ยสฺส โส มณิกณฺโจ นาคราชา แก้ว [มี] ที่คอ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๑ ๒

ของนาคราชใด นาคราช นั้น ชื่อว่ามีแก้วที่คอ."

๓ ๖ ๔ ๕

วิเคราะห์ที่แสดงมานี้ เป็นแต่รูปเอกวจนะอย่างเดียว ถ้าประสงค์ความเป็นพหุวจนะ จะแสดงเป็นรูปพหุวจนะก็ได้ อุ. อย่างนี้

" กตํ กุสลํ เยหิ เต กตกุสลา ชนา กุศล ท. ใด

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๒

ทำแล้ว ชน ท. นั้น ชื่อว่ามีกุศลอันทำแล้ว.

๑ ๖ ๔ ๕

อาวุธา หตฺเถสุ เยสํ เต อาวุธหตฺถา โยธา อาวุธ ท. [มี]

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๑

ในมือ ท. ของทหาร ท. ใด ทหาร ท. นั้น ชื่อว่ามีอาวุธในมือ."

๒ ๓ ๖ ๖ ๕

พหุพพิหินี้ ถ้าจะสังเกตแต่ง่าย ๆ ว่า สมาสนี้แปลว่า "มี" ดูเป็นที่กำหนดง่ายกว่าทุกสมาส ถึงอย่างนั้น ถ้าสังเกตให้ละเอียดลงไปว่า เป็นพหุพพิหิอะไร ก็กลับเป็นที่กำหนดได้ยากกว่าทุกสมาส

เพราะแปลว่า " มี ๆ " เหมือนกันไปหมด ผู้ศึกษา เมื่อได้ยินชื่อสมาส ที่แปลว่า " มี " ทราบว่าเป็น พหุพพิหิ แล้ว ประสงค์จะทราบให้ละเอียดลงไปว่า เป็นพหุพพิหิอะไร จงแยกอนุบทแห่งสมาสนั้นออก แล้วลองตั้งเป็นวิเคราะห์ ตามแบบที่แสดงไว้แล้ว ตั้งแต่ทุติยาพหุพพิหิ เป็นต้นไป เมื่อตั้งเป็นวิเคราะห์แห่งสมาสใดแล้ว ถ้าไม่ได้เนื้อความชัด จงรู้ว่ามิใช้สมาสนั้น ถ้าได้เนื้อความชัด จงรู้ว่าเป็นสมาสนั้น อันนี้เป็นวิธีสำหรับกำหนดของผู้แลกศึกษา

พหุพพิหิที่แสดงมานี้ เป็นแต่ชั้นเดียว พหุพพิหิบางอย่าง มีสมาสอื่นเป็นท้อง อุ. อย่างนี้:-

" ธมฺโม เอว จกฺกํ=ธมฺมจกฺกํ จักรคือธรรม กัม. อว. ปวรํ ธมฺม-จกฺกํ= ปวรธมฺมจกฺกํ ธรรมจักรบวร กัม. วิ. ปวตฺติตํ ปวรธมฺมจกฺกํ

๑ ๒

เยน โส ปวตฺติตปฺปวรธมฺมจกฺโก ภควา ธรรมจักรบวร อันพระผู้มี-

๓ ๔ ๕ ๖ ๒ ๓

พระภาคใด ให้เป็นไปแล้ว พระผู้มีพระภาค นั้น ชื่อว่ามีธรรมจักร

๑ ๖ ๔ ๕

บวชอันให้เป็นไปแล้ว."

สมาสนี้เรียกว่า ตติยาตุลยาธิกรณพหุพพิหิ มี กัมมธารยะ เป็นท้อง.

คนฺโธ จ มาลา จ คนฺธมาลา ของหอม ด้วย ระเบียบ ด้วย

๑ ๒ ๓ ๔ ๑ ๑ ๒ ๓ ๔

ชื่อว่าของหอมและระเบียบ ท. อ. ทวัน.

๕

ตา อาทโย เยสํ ตานิ คนฺธมาลาทีนิ วตฺถูนิ มัน ท. [ตา

๖ ๗ ๘ ๑๐ ๑๑ ๖

คนฺธมาลา ของหอมและระเบียบ ท. นั้น] เป็นต้น ของวัตถุ ท. ใด

๗ ๘

วัตถุ ท. นั้น ชื่อว่ามีของหอมและระเบียบเป็นต้น.

๑๑ ๙ ๑๐

สมาสนี้เรียกว่า ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพิหิ มี ทวันทวสมาส เป็นท้อง

คนฺธมาลาทีนิ หตฺเถสุ เยสํ เต คนฺธมาลาทิหตฺถา มนุสฺสา

๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗

[วัตถุ ท.] มีของหอมและระเบียบเป็นต้น [มี] ในมือ ท. ของมนุษย์ ท.

๑๒ ๑๓ ๑๔

ใด มนุษย์ ท. นั้น ชื่อว่ามีวัตถุมีของหอมและระเบียบเป็นต้นในมือ.

๑๗ ๑๕ ๑๖

สมาสนี้เรียกว่า ฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพิหิ มีทวันทว. พหุพพิหิ.
เป็นท้อง."

วิธีแบ่งสมาสที่แสดงมานี้ ตามความชอบใจของข้าพเจ้า ถูกกับคัมภีร์ศัพทศาสตร์บ้างก็มี ผิดกันบ้างก็มี เพราะสอบในคัมภีร์ศัพท-ศาสตร์หลายฉบับ ก็เห็นท่านแบ่งต่าง ๆ กัน หาตรงเป็นแบบเดียวกันไม่ ขาดสิ่งนี้ได้สิ่งโน้น หรือในที่นี้ว่าอย่างนี้ ในที่นั้นว่าอย่างนั้นเป็นอยู่อย่างนี้โดยมาก เหมือนหนึ่ง ศัพท์ คือ สงฺขปณฺฑรํ [ขีรํ น้ำนม] ขาวเพียงดังสั่ง ที่ข้าพเจ้าจัดเป็นอุปมาบุพพบท กัมมธารยะนั้น ตามมติของอาจารย์ผู้แต่ง คัมภีร์พาลปโพธิและสัตถสารัตถชาลินี

ศัพท์ คือ กากสูโร คนกล้าเพียงดังกา แม้ถึงท่านจะไม่ได้ยกขึ้นแสดงในคัมภีร์ทั้ง ๒ นั้นว่า เป็นอุปมาบุพพบท กัมมธารยะ ก็มีรูปความ เหมือนศัพท์ คือ สงฺขปณฺฑโร ข้าพเจ้าจึงจัดไว้เป็นพวกเดียวกันส่วนในฎีกาแห่งสัตถสารัตถชาลินี กล่าวว่าศัพท์ คือ กากสูโร คนกล้าเพียงดังกา สีหสูโร คนกล้าเพียงดังสีหะ ๒ ศัพท์นี้ เป็นปฐมา-พหุพพิหิ ในจุลสัททนีติ ก็กล่าวเหมือนฎีกาแห่งสัตถสารัตถชาลินียกเอาศัพท์ทั้ง ๒ คือ สงฺขปณฺฑโร และ กากสูโร เป็นอุทาหรณ์และกล่าวให้วิเศษต่อไปว่า " อธิบายอย่างอื่นยังมีอีก คือกากโต สูโร=กากสูโร คนกล้ากว่ากา ในอรรถนี้เป็นปัญจมีตัปปุริสะ " ศัพท์ที่ยกขึ้นแสดง เป็นอุทาหรณ์เหล่านี้ มีรูปความเป็นอย่างเดียวกัน จะเป็นสมาสอะไรก็ต้องเป็นด้วยกัน แต่ท่านแสดงต่าง ๆ กันไปอย่างนี้ ข้าพเจ้าเองก็ยังแสวงหาเหตุอยู่ว่า ศัพท์เหล่านี้ เป็นปฐมาพหุพพิหิด้วยเหตุไรหรือจะประสงค์ว่า บรรดาศัพท์ที่มีบทอื่นเป็นประธานแล้ว เป็นพหุพพิหิสิ้น ตามสูตรว่า " อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพิหิ. พหุพพิหิ ในอรรถแห่งบทอื่นทั้งหลาย " ถ้าถือมั่นตามแบบนี้แล้ว กัมมธารยะ บางอย่างมี สีตสมฏฺฐํ [ฐานํ ที่] ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง, กุสลสงฺขาตํ กมฺมํ กรรม[อันบัณฑิต] นับพร้อมว่ากุศล. เป็นต้น และตัปปุริสะบางอย่าง มีอรญฺญคโต ชนไปแล้วสู่ป่า, สลฺลวิทฺโธ สัตว์อันศรแทงแล้ว เป็นต้นจะมิต้องกลายเป็นพหุพพิหิด้วยหรือ ?

อีกอย่างหนึ่ง ในพาลปโพธิและสัตถสารัตถชาลินี จัดไว้แต่

อุปมาบุพพบทกัมมธารยะ ไม่มีอุปมานุตตรบท. ในสัททนีติ ยกเอาอุปมาบุพพบท เป็น พหุพพิหิเสีย แสดงแต่ อุปมานุตตรบท ข้าพเจ้าเห็นควรจะมีทั้ง ๒ อย่าง จึงนำมารวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า วิเสสโนปมบท.

อีกประการหนึ่ง ในคัมภีร์ทั้งหลายกล่าวว่า ทิคุสมาสมีบทหน้าเป็นประธาน ถ้าเช่นนั้น จะต้องแปลตรง ๆ ตามภาษาของเราว่า " ทฺวิป ๒ บท , จตุทฺทิสา ๔ ทิศ ท " แต่ในฎีกาสัตถสารัตถชาลินีชักเอาคำของอาจารย์อื่นมาแสดงไว้ว่า " ทิคุสมาส มีอรรถแห่งบทหน้าเป็นประธานอย่างไร. วตฺถุตฺตยํ [แปลตามนัยนี้ว่าวัตถุ ๓] ทิคุมีอรรถแห่งบทหลังเป็นประธานอย่างไร. ติโลกํ โลก ๓ ที่แปลไว้ข้างต้นนั้น ดูเหมือนเอาบทหลังเป็นประธาน ตามแบบที่เคยเล่าเรียนถึงอัพยยีภาวสมาส ก็เหมือนกัน ในคำภีร์ทั้งหลายว่า มีอรรถแห่งบทหน้าเป็นประธาน ในฎีกาสัตถสารัตถชาลินี ที่ชักเอาคำอาจารย์อื่นมาแสดงไว้นั้นว่า มีทั้ง ๒ อย่างเหมือนทิคุสมาส.

สมาสที่ใช้มากในหนังสือทั้งปวงอีกอย่างหนึ่ง คือ

" สห ปุตฺเตน โย วตฺตตี ติ สปุตฺโต ปิตา ชนใด ย่อมเป็นไป

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๓ ๔

กับ ด้วยบุตร เหตุนั้น [โส ชโน ชนนั้น] ชื่อว่าเป็นไปกับด้วยบุตร

๑ ๒ ๕

[คือ] บิดา

๗

สห รญฺญา ยา วตฺตตี-ตี สราชิกา ปริสา บริษัท ใด ย่อมเป็นไป

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๗ ๓ ๔

กับ ด้วยพระราชา เหตุนั้น [สา ปริสา บริษัทนั้น] ชื่อว่าเป็นไปกับ

๑ ๒ ๕

ด้วยพระราชา.

๖

สห มจฺเฉเรน ยํ วตฺตตี-ติ สมจฺเฉรํ จิตฺตํ จิต ใด ย่อมเป็นไป

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๗ ๓ ๔

กับ ด้วยความตระหนี่ เหตุนั้น [ตํ จิตฺตํ จิตนั้น] ชื่อว่าเป็นไป

๑ ๒ ๕

กับด้วยความตระหนี่."

๖

ในคัมภีร์ทั้งหลาย ท่านกล่าวว่าเป็น สหบุพพบท พหุพพิหิสมาส ในหนังสือสันสกฤตที่นักปราชญ์บอกสัมพันธ์ไว้ ถ้าเป็นปุํลิงค์หรือ อิตถีลิงค์ เป็นคุณของบทอื่น ว่าเป็น พหุพพิหิ ถ้าเป็นนปุํสกลิงค์ กิริยาวิเสสนะ ว่าเป็น อัพยยีภาวะ ข้าพเจ้าพิจารณาตามรูปความ แล้ว เห็นคล้ายอัพยยีถาวะ แปลกแต่ไม่เป็น นปุํสกลิงค์ เอกวจนะ เหมือนอัพยยีภาวะเท่านั้น ถ้าว่าจะนิยมว่า อัพยยีภาวะ มีศัพท์ที่ เรียกว่า อัพยยะ คือ อุปสัคและนิบาตอยู่ข้างหน้าและมีอรรถแห่งบท หน้าเป็นประธานโดยมาก สมาสนี้ก็จะพลอยชื่อว่า อัพยยีภาวะได้บ้าง ถ้านิยมลงเป็นอย่างเดียวว่า อัพยยีภาวะ ต้องมีอัพยยศัพท์อยู่ข้างหน้า ข้างหลังต้องเป็น นปุํสกลิงค์ เอกวจนะ และสมาสที่มีบทอื่นเป็น ประธาน ต้องเป็นพหุพพิหิ, สมาสนี้ก็จำต้องเป็นพหุพพิหิ ข้าพเจ้า

มีความสนเท่ห์อยู่อย่างนี้ จึงไม่สามารถที่จะจัดไว้ในสมาสไหนได้ ในคัมภีร์ทั้งหลาย ท่านแบ่งสมาสต่าง ๆ กัน ตามมติของท่าน หาตรงกันเป็นแบบเดียวไม่ ที่ข้าพเจ้านำมากล่าวนี้ ยังไม่สิ้นเชิง เป็นแต่ส่วนที่มีในหนังสือนี้ เหตุนั้น ข้าพเจ้าจะถือเอาฉบับไหนเป็นประมาณให้สิ้นเชิงทีเดียว ก็ไม่ได้ ต้องเลือกเอาที่นั้นบ้างที่นี้บ้างมารวบรวมไว้ในที่นี้ พอเป็นเครื่องประดับปัญญาของผู้ศึกษา.

สมาสที่มีบทอื่นเป็นประธาน คือ กัมมธารยะบางอย่าง และตัปปุริสะบางอย่าง พหุพพิหิทั้งสิ้น มีวิธีแจกด้วยภัตตินาม ตามการันต์ของตน ตามลิงค์ของบทที่เป็นประธาน อย่างนี้เป็นตัวอย่าง.

กัมมธารยะ

สีตสมฏฺโจ	ปเทโส	ประเทศ	ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง
สีตสมฏฺฐา	ภูมิ	แผ่นดิน	"
สีตสมฏฺฐํ	ฐานํ	ที่	"

ตัปปุริสะ

คามคโต	ปุริโส	บุรุษ	ไปแล้วสู่บ้าน
คามคตา	อิตฺถี	หญิง	"
คามคตํ	กุลํ	ตระกูล	"

พหุพพิหิ

รุฬฺหลโต	รุกฺโข	ต้นไม้	มีเครือวัลย์ขึ้นแล้ว
รุฬฺหลตา	สาลา	ศาลา	"
รุฬฺหลตํ	ฆรํ	เรือน	"

๑๐๑ คำถามชื่อสมาสให้ผู้ศึกษาตอบ

๑. มหานาโค	นาคใหญ่
๒. ติทณฺฑํ	ไม้ ๓ อัน
๓. อรญฺญคโต	ไปแล้วสู่ป่า

๔. ทาสีทาสํ	ทาสีและทาส
๕. ติโรปาการํ	ภายนอกแห่งกำแพง
๖. กณฺหเนตฺโต	มีตาดำ
๗. จิตเปโต	มีความรักตั้งอยู่
๘. อุปวนํ	ที่ใกล้เคียงแห่งป่า
๙. นรนาริโย	นระและนารี ท.
๑๐.สงฺฆทานํ	ทานเพื่อสงฆ์
๑๑.ปญฺจินฺทฺริยานิ	อินทรีย์ ๕ ท.
๑๒.ปุริสุตฺตโม	บุรุษสูงสุด
๑๓.ปญฺญาธานํ	ทรัพย์คือปัญญา
๑๔.กตกุสโล	มีกุศลอันทำแล้ว
๑๕.วนรุกฺโข	ต้นไม้ในป่า
๑๖.ปาปรหิโต	เว้นแล้วจากบาป
๑๗.ปุญฺญสมฺมตํ	สมมติว่าบุญ
๑๘.ทินฺนยโส	มียศอันท่านให้แล้ว
๑๙.มหิพามุโข	มีหน้าเพียงดังหน้าแห่งช้างพัง
๒๐.คหฏฺฐปพฺพชิตา	คฤหัสถ์และบรรพชิต
๒๑.พุทฺธสีโฆ	พระพุทธเจ้าเพียงดังสีหะ
๒๒.คมิกภตฺตํ	ภัตรเพื่อผู้ไป
๒๓.อนฺโตเคหํ	ภายในแห่งเรือน

๒๔.ธญฺญราสิ	กองแห่งข้าวเปลือง
๒๕.นิโคฺรธปริมณฺฑโล	มีปริมณฑลเพียงดังปริมณฑล แห่งต้นนิโครธ
๒๖.นิกฺกิเลโส	มีกิเลสออกแล้ว
๒๗.ทีฆชงฺฆา	แข้งยาว
๒๘.ทีฆชงฺโฆ	มีแข้งยาว
๒๙.อนฺธวธิโร	บุรุษทั้งบอดทั้งหนวก
๓๐.อนฺธวธิรา	คนบอดและคนหนวก ท.
๓๑.ขตฺติยมาโน	มานะว่าเราเป็นกษัตริย์
๓๒.ขตฺติยมาโน	มานะแห่งกษัตริย์
๓๓.สูรสีโห	กล้าเพียงดังสีหะ
๓๔.สูรสีโห	สีหะกล้า
๓๕.สารีปุตฺตตฺเถโร	พระสารีบุตรผู้เถระ
๓๖.สารีปุตฺตตฺเถโร	พระเถระชื่อว่าสารีบุตร
๓๗.อผาสุกํ	ทุกข์ไม่ใช่ความสำราญ
๓๘.อผาสุกํ	มีความสำราญหามิได้
๓๙.สูกรเปโต	เปรตเพียงดังสุกร
๔๐.สูกรเปโต	เปรตมีศีรษะเพียงดังศีรษะแห่งสุกร
๔๑.ปุริสสทฺโท	เสียงแห่งบุรุษ
๔๒.ปุริสสทฺโท	ศัพท์คือปุริสะ

๔๓.สทฺทสญฺญา	ความสำคัญในเสียง
๔๔.สทฺทสญฺญา	ความสำคัญว่าเสียง
๔๕.ญาณชาลํ	ญาณเพียงดังข่าย
๔๖.ญาณชาลํ	ข่ายคือญาณ
๔๗.นิทฺทรถํ	ความไม่มีแห่งความกระวนกระวาย
๔๘.นิทฺทรโถ	มีความกระวนกระวายหามิได้
๔๕.เทวราชา	เทวดาผู้พระราชา
๔๖.เทวราชา	พระราชาแห่งเทวดา.

จบสมาสแต่เท่านี้

ตัทธิต

[๑๐๒] ปัจจัยหมู่หนึ่ง เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เนื้อความย่อ สำหรับใช้แทนศัพท์ ย่อคำพูดลงให้สั้น เรียกง่าย ๆ เหมือนคำว่า " สฺยาเม ชาโต เกิดในสยาม " ลงปัจจัยแทน ชาต เอาไว้แต่ สฺยา เป็น สฺยามิโก เรียกว่าตัทธิต ๆ นั้น โดยสังเขป แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ สามญฺญตทฺธิตํ, ภาวตทฺธิตํ, อพฺยยตทฺธิตํ.

[๑๐๓] สามัญญตัทธิต แบ่งออกไปอีกเป็น ๑๓ อย่าง คือ โคตฺตตทฺธิตํ, ตรตฺยาทิตทฺ, ราคาทิตทฺ, ชาคาทิตทฺ, ชาตาทิตทฺ, สมุหตทฺ, ฐานตทฺ, พหุลตทฺ, เสฏฺฐตทฺ, ตทสฺสตฺถิตทฺ, ปกติตทฺ, สงฺขยาตทฺ, ปูรณตทฺ, วิภาคตทฺ.

ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ท่านแบ่งเป็น ๑๕ เติมอุปมา ตัทธิต และนิสิตตัทธิต. ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ได้ใช้สาธารณะ จึงมิได้ ประสงค์ที่จะกล่าวในที่นี้ แสดงแต่ ๑๓ อย่าง ตามแบบของพระ อมราภิรักขิต [เกิด] วัดบรมนิวาส.

ในโคตตตัทธิต มีปัจจัย ๘ คือ ณ, ณายน, ณาน, เณยฺย, ณิ, ณิก, ณว, เณร. ผู้ศึกษาพึงทราบว่า เมื่อลงปัจจัยที่มี ณ ถ้าสระอยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ต้องพฤทธิ์ คือ ทีฆะ อ เป็น อา, วิการ อิ เป็น เอ, อุ เป็น โอ, เว้นไว้แต่สระที่อยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะ มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง

หรือเป็นทีฆะ ไม่ต้องพฤทธิ์ และพยัญชนะ คือ ณ นั้นต้องลบเสีย
คงไว้แต่สระที่ ณ อาศัยและสระพยัญชนะอื่น ๆ.

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโฐ เหล่ากอ แห่งวสิฏฐะ ชื่อวาสิฏฐะ.
๑ ๒ ๓ ๒ ๑ ๓
โคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม เหล่ากอ แห่งโคตมะ ชื่อโคตมะ. วสุเทวสฺส
๑ ๒ ๓ ๒ ๑ ๔ ๑
อปจฺจํ วาสุเทโว เหล่ากอ แห่งวสุเทวะ ชื่อวาสุเทวะ.
๒ ๓ ๒ ๑ ๓

ศัพท์ที่ลง ณายน ปัจจัย อย่างนี้

กจฺจสฺส อปจฺจํ กจฺจายโน เหล่ากอ แห่งกัจจะ ชื่อกัจจายนะ.
๑ ๒ ๓ ๒ ๑ ๓
วจฺฉสฺส อปจฺจํ วจฺฉายโน เหล่ากอ แห่งวัจฉะ ชื่อวัจฉายนะ.
๑ ๒ ๓ ๒ ๑ ๓
โมคฺคลฺลิยา อปจฺจํ โมคฺคลฺลายโน เหล่ากอ แห่งนางโมคคัลลี
๑ ๒ ๓ ๒ ๑
ชื่อโมคคัลลายนะ.
๓

ศัพท์ที่ลง ณาน ปัจจัย อย่างนี้

กจฺจาโน, วจฺฉาโน, โมคฺคลฺลาโน. วิเคราะห์และคำแปล
เหมือนใน ณายน ปัจจัย.

ศัพท์ที่ลง เณยฺย ปัจจัยอย่างนี้

ภคินิยา อปจฺจํ ภาคิเนยฺโย เหล่ากอ แห่งพี่น้องหญิง ชื่อ

๑ ๒ ๓ ๒ ๑

ภาคิเนยยะ. วินตาย อปจฺจํ เวนเตยฺโย เหล่ากอ แห่งนางวินตา

๓ ๑ ๒ ๓ ๒ ๑

ชื่อเวนเตยยะ. โรหิณิยา อปจฺจ โรหิเณยฺโย เหล่ากอ แห่งนาง

๓ ๑ ๒ ๓ ๒ ๑

โรหิณี ชื่อโรหิเณยยะ.

๓

ศัพท์ที่ลง ณิ ปัจจัย อย่างนี้

ทกฺขสฺส อปจฺจํ ทกฺขิ เหล่ากอ แห่งทักขะ ชื่อทักขิ. วสวสฺส อปจฺจํ วาสวิ เหล่ากอ แห่งวสวะ ชี่วาสวิ. วรฺณสฺส อปจฺจํ วารุณ เหล่ากอ แห่งวรุณะ ชื่อวารุณิ.

ศัพท์ที่ลง ณิก ปัจจัย อย่างนี้

สกฺยปุตฺตสฺส อปจฺจํ สากฺยปุตฺติโก เหล่ากอ แห่งบุตร แห่งสักยะ ชื่อสากยปุตติกะ. นาฏปุตฺตสฺส อปจฺจํ นาฏปุตฺติโก เหล่ากอ แห่งบุตรแห่งชนรำ ชื่อนาฏปุตติกะ. ชินทตฺตสฺส อปจฺจํ เชนทตฺติโก เหล่ากอ แห่งชินทัตตะ ชื่อเชนทัตติกะ.

ศัพท์ที่ลง ณว ปัจจัย อย่างนี้

อุปกุสฺส อปจฺจํ โอปกโว เหล่ากอ แห่งอุปกุ ชื่อโอปกวะ. มนุโน อปจฺจํ มานโว เหล่ากอ แห่งมนุ ชื่อมานวะ.

[มนุ นั้น ในหนังสือสันสกฤตว่าชนที่เป็นบุรพบุรุษของมนุษย์ เนื้อความศัพท์นี้ ก็เห็นจะประสงค์เนื้อความอย่างนั้นเป็นแน่ เหตุนั้น ศัพท์นี้เห็นจะติดมาแต่สันสกฤต]

ภคฺคคุโน อปจฺจํ ภคฺคโว เหล่ากอ แห่งภัคคุ ชื่อภัคควะ.

ศัพท์ที่ลง เณร ปัจจัย อย่างนี้

วิธวาย อปจฺจํ เวธเวโร เหล่ากอ แห่งแม่หม้าย ชื่อเวธเระ. สมณสฺส อปจฺจํ สามเณโร เหล่ากอ แห่งสมณะ ชื่อสามเณระ.

ในตรตฺยาทิตัทธิต ลง ณิก ปัจจัย อย่างนี้

นาวาย ตรตี-ติ นาวิโก [โย ชโน ชนใด] ย่อมข้าง ด้วยเรือ

๑ ๒ ๓ ๔ ๒ ๑

เหตุนั้น [โส ชโน ชนนั้น] ชื่อนาวิกะ [ผู้ข้ามด้วยเรือ].

๓ ๔

ติเลหิ สํสฏฺฐํ โภชนํ เตลิกํ โภชนะ ระคนพร้อมแล้ว

๑ ๒ ๓ ๔ ๓ ๒

ด้วยมเมล็ดงา ท. ชื่อเตลิกะ [ระคนแล้วด้วยงา].

๑ ๔

สกเฏน จรตี-ติ สากฏิโก [ชนใด] ย่อมเทียวไป ด้วยเกวียน

๑ ๒ ๓ ๔ ๒ ๑

เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อสากฏิกะ [ผู้เทียวไปด้วยเกวียน].

๓ ๔

ราชคเห ชาโต ราชคหิโก [ชน] เกิดแล้ว ในเมืองราชคฤห์

๑ ๒ ๓ ๒ ๑

ชื่อราชคหิกะ [ผู้เกิดในเมืองราชคฤห์], ตสฺมึ วสติ วา ราชคหิโก

๓ ๑ ๒ ๓ ๔

อีกอย่างหนึ่ง [ชนใด] ย่อมอยู่ ในเมืองราชคฤห์ [ชนนั้น] ชื่อ

๓ ๒ ๑

ราชคหิกะ [ผู้อยู่ในเมืองราชคฤห์].

๔

กาเยน กตํ กมฺมํ กายิกํ กรรม อันชนทำแล้ว ด้วยกาย ชื่อ

๑ ๒ ๓ ๔ ๓ ๒ ๑

กายิกะ [อันชนทำแล้วด้วยกาย], ตสฺมึ วา วตฺตตี-ติ กายิกํ

๔ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

อีกอย่างหนึ่ง [ยํ กมฺมํ กรรมใด] ย่อมเป็นไป ในกายนั้น เหตุนั้น

๒ ๓ ๑ ๔

[ตํ กมฺมํ กรรมนั้น] ชื่อกายิกะ [เป็นไปในกาย].

๕

ทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโก [ชน] ประกอบ ในประตู ชื่อ

๑ ๒ ๓ ๒ ๑

โทวาริกะ [ผู้ประกอบในประตู].

๓

สกุเณ หนฺตฺวา ชีวตี-ติ สากุณิโก [ชนใด] ฆ่า ซึ่งนก ท. เป็นอยู่

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๒ ๑ ๓

[เลี้ยงชีวิต] เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อ สากุณิกะ [ผู้ฆ่าซึ่งนกเป็นอยู่].

๔ ๕

สงฺฆสฺส สนฺตกํ สงฺฆิกํ [ยํ วตฺถุ ของใด] เป็นของมีอยู่

๑ ๒ ๓ ๒

แห่งสงฆ์ [ตํ วตฺถุ ของนั้น] ชื่อสังฆิกะ [ของมีอยู่แห่งสงฆ์]

๑ ๓

อกฺเขน ทิพฺพตี-ติ อกฺขิโก [ชนใด] ย่อมเล่น ด้วยสะกา

๑ ๒ ๓ ๔ ๒ ๑

เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่ออักขิกะ [ผู้เล่นด้วยสะกา]

๓ ๔

ในราคาทิตัทธิต ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

กสาเวน รตฺตํ วตฺถํ กาสาวํ ผ้า [อันบุคคล] ย้อมแล้ว

๑ ๒ ๓ ๔ ๓ ๒

ด้วยรสฝาด ชื่อกาสาวะ [ผ้าอันบุคคลย้อมแล้วด้วยรสฝาด].

๑ ๔

มหิสสฺส อิทํ มํสํ มาหิสํ เนื้อ นี้ ของกระบือ ชื่อมาหิสะ

๑ ๒ ๓ ๔ ๓ ๒ ๑ ๔

[ของกระบือ].

มคเธ ชาโต มาคโธ [ชน] เกิดแล้ว ในแว่นแคว้นมคธ

๑ ๒ ๓ ๒ ๑

ชื่อมาคธะ [ผู้เกิดในแว่นแคว้นมคธ] ตสฺมึ วสตี-ติ วา มาคโธ

๓ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

อีกอย่างหนึ่ง [ชนใด] ย่อมอยู่ ในแว่นแคว้นมคธนั้น เหตุนั้น

๔ ๒ ๑ ๓

[ชนนั้น] ชื่อมาคธะ [ผู้อยู่ในแคว้นมคธ], ตตฺร วา อิสฺสโร

๕ ๑ ๒ ๓

มาคโธ อีกอย่างหนึ่ง [ชน] เป็นอิสระ ในแว่นแคว้นมคธนั้น

๔ ๒ ๓ ๑

ชื่อมาคธะ [เป็นอิสระในแว่นแคว้นมคธ] .

๔

กตฺติกาย นิยุตฺโต มาโส กตฺติโก เดือน ประกอบ ด้วยฤกษ์-

๑ ๒ ๓ ๔ ๓ ๒ ๑

กัตติกาย ชื่อกัตติกา [เดือนประกอบด้วยฤกษ์กัตติกา].

๔

วฺยากรณํ อธิเต-ติ เวยฺยากรโณ [ชนใด] ย่อมเรียน

๑ ๒ ๓ ๔ ๒
ซึ่งพยากรณ์ เหตุนั้น [ชนใด] ชื่อเวยยากรณะ [ผู้เรียนซึ่งพยากรณ์].
๑ ๓ ๔

ในชาตาทิตัทธิต มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม, อิย, กิย.

ศัพท์ที่ลง อิม ปัจจัย อย่างนี้

ปุเร ชาโต ปุริโม [ชน] เกิดแล้วในก่อน ชื่อปุริมะ [เกิดแล้วในก่อน].

มชฺเฌ ชาโต มชฺฌิโม [ชน] เกิดแล้ว ในท่ามกลาง ชื่อมัชฌิมะ [เกิดแล้วในท่ามกลาง].

ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม [ชน] เกิดแล้ว ในภายหลัง ชื่อปัจฉิมะ [เกิดแล้วในภายหลัง].

ปุตฺโต อสฺส อตฺถี-ติ ปุตฺติโม บุตร ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่ามีบุตร.

อนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโม [ชน] ประกอบในที่สุด ชื่ออันติมะ [ประกอบในที่สุด].

ศัพท์ที่ลง อิย ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย [ชน] เกิดแล้ว โดยชาติแห่งมนุษย์ ชื่อ มนุสสชาติยะ [เกิดแล้วโดยชาติแห่งมนุษย์].

อสฺสชาติยา ชาโต อสฺสชาติโย [สัตว์] เกิดแล้ว โดยชาติแห่งม้า ชื่อ อสัสชาติยะ [เกิดแล้วโดยชาติแห่งม้า].

ปณฺฑิตชาติยา ชาโต ปณฺฑิตชาติโย [ชน] เกิดแล้ว โดยชาติ แห่งบัณฑิต ชื่อปัณฑิตชาติยะ [เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต] ปณฺฑิตชาติ อสฺส อตฺถี-ติ วา ปณฺฑิตชาติโย อีกอย่างหนึ่ง ชาติ

แห่งบัณฑิต ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีชาติแห่งบัณฑิต.

ศัพท์ที่ลง กิย ปัจจัย อย่างนี้

อนฺเธ นิยุตฺโต อนฺธกิโย [ชน] ประกอบในมืด ชื่ออันธกิยะ [ประกอบในมืด].

สมุหตัทธิต มีปัจจัย ๓ ตัว คือ กณฺ, ณ, ตา

ศัพท์ที่ลง กณฺ ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺสานํ สมุโห มานุสโก ประชุมแห่งมนุษย์ ท. ชื่อมานุกะ [ประชุมแห่งมนุษย์ หรือหมู่แห่งมนุษย์].

มยุรานํ สมุโห มายุรโก ประชุม แห่งนกยูง ท. ชื่อมายุรกะ [ประชุมแห่งนกยูง หรือ ฝูงแห่งนกยูง]

กโปตานํ สมุโห กาโปตโก ประชุม แห่งนกพิราบ ท. ชื่อกาโปตกะ [ประชุมแห่งนกพิราบ หรือ ฝูงแห่งนกพิราบ].

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

มานุโส, มายุโร. กาโปโต. วิเคราะห์และคำแปล เหมือนใน กณฺปัจจัย.

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจัย อย่างนี้

คามานํ สมุโห คามตา ประชุม แห่งชาวบ้าน ท. ชื่อคามตา [ประชุมแห่งชาวบ้าน].

ชนานํ สมุโห ชนตา ประชุมแห่งชน ท. ชื่อชนตา [ประชุมแห่งชน]. สหายานํ สมุโห สหายตา ประชุม แห่งสหาย ท. ชื่อสหายตา [ประชมแห่งสหาย].

ในฐานตัทธิต ลง อีย ปัจจัย อย่างนี้

มทนสฺส ฐานํ มทนียํ ที่ตั้ง แห่งความเมา ชื่อ มทนียะ [ที่ตั้งแห่งความเมา].

พนฺธนสฺส ฐานํ พนฺธนียํ ที่ตั้ง แห่งความผูก ชื่อพันธนียะ [ที่ตั้งแห่งความผูก].

โมจนสฺส ฐานํ โมจนียํ ที่ตั้ง แห่งความแก้ ชื่อโมจนียะ [ที่ตั้งแห่งความแก้].

อีย, เอยฺย, ปัจจัย ๒ นี้ลงในอรรถ คือ อรห [ควร] อย่างนี้ ทสฺสนํ อรหตี-ติ ทสฺสนีโย [ชนใด] ย่อมควร ซึ่งความเห็น เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อ ทัสสนียะ [ผู้ควรซึ่งความเห็น หรือ น่าดู].

ปูชนํ อรหตี-ติ ปูชเนยฺโย วา [ชนใด] ย่อมควรซึ่งบูชา เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อปูชนียะ ชื่อปูชเนยยะบ้าง [ผู้ควรซึ่งบูชา]

ทกฺขิณํ อรหตี-ติ ทกฺขิเณยฺโย [ชนใด] ย่อมควร ซึ่งทักขิณา เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อทักขิเณยยะ [ผู้ควรซึ่งทักขิณา].

ในสัททนีติว่า อีย ปัจจัย ลงในอรรถอันอื่นได้บ้าง อย่างนี้ อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานียํ เกื้อกูล แก่อุปาทาน ท. ชื่อ

อุปาทานิยะ [เกื้อกูลแก่อุปาทาน].

อุทเร ภวํ อุทรียํ [โภชนะ] มีในท้อง ชื่อ อุทรียะ [โภชนะ มีในท้อง].

ในพหุลตัทธิต ลง อาลุ ปัจจัย อย่างนี้

อภิชฺฌา อสฺส ปกติ อภิชฺฌาลุ อภิชฌา เป็นปกติ ของชนนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่ามีอภิชฌาเป็นปกติ, อภิชฺฌา อสฺส พหุลา วา อภิชฺฌาลุ อีกอย่างหนึ่ง อภิชฌา ของชนนั้นมาก [ชนนั้น] ชื่อว่ามีอภิชฌามาก.

สีตํ อสฺส ปกติ สีตาลุ หนาว เป็นปกติ ของประเทศนั้น [ประเทศนั้น] ชื่อว่า มีหนาวเป็นปกติ, สีตํ เอตฺถ พหุลํ วา สีตาลุ อีกอย่างหนึ่ง หนาว ในประเทศนั้นมาก [ประเทศนั้น] ชื่อว่า มีหนาวมาก.

ทยา อสฺส ปกติ ทยาลุ ความเอ็นดู เป็นปกติของชนนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีความเอ็นดู เป็นปกติ ทยา อสฺส พหุลา วา ทยาลุ อีกอย่างหนึ่ง ความเอ็นดู ของชนนั้น มาก [ชนนั้น] ชื่อว่า มีความเอ็นดูมาก.

ในเสฏฐตัทธิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ตร, ตม, อิยิสฺสก, อิย, อิฏฺจ.

ศัพท์ที่ลง ตร ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโร เป็นบาปกว่า, ปณฺฑิตตโร เป็นบัณฑิตกว่า, หีนยโร เลวกว่า, ปณีตตโร ประณีตกว่า.

ศัพท์ที่ลง ตม ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโม เป็นบาปที่สุด, ปณฺฑิตตโม เป็นบัณฑิตที่สุด, หีนตโม เลวที่สุด, ปณีตตโม ประณีตที่สุด.

ศัพท์ที่ลง อิยิสฺสก ปัจจัย คือ ปาปิยิสฺสโก เป็นบาปกว่า.

ศัพท์ที่ลง อิย ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิโย เป็นบาปกว่า, กนิโย น้อยกว่า, เสยฺโย ประเสริฐกว่า, เชยฺโย เจริญกว่า.

ศัพท์ที่ลง อิฏฺฐ ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิฏฺโฐ เป็นบาปที่สุด, กนิฏฺโฐ น้อยที่สุด. เสฏฺโฐ ประเสริฐที่สุด. เชฏฺโฐ เจริญที่สุด.

ในปัจจัยทั้ง ๕ นี้ ตร และ อิย ลงในวิเสสคุณศัพท์ ตม และ อิฏฺฐ ลงในอติวิเสสคุณศัพท์ ตามนัยที่กล่าวแล้วในคุณนาม [๑๗] แต่ท่านแสดงวิเคราะห์ไว้เป็นแบบเดียว ไม่ต่างกันอย่างนี้ สพฺเพ อิเม ปาปา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโปติ ปาปตโร ปาปตโม. ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป, ชนนี้เป็นบาป โดยวิเศษ แห่ง [กว่า] ชน ท. เหล่านี้ เหตุนั้น [ชนนี้] ชื่อ ปาปตร. ปาปตม. ใน สัททนีติแสดงวิเคราะห์เป็นแบบเดียวกัน อย่างนั้น แล้วกล่าวว่า มี เนื้อความแปลกกัน เพราะคำว่า " อิมสฺส อธิมุตฺติ มุทุ อธิมุติ ของชนนี้ อ่อน. อิมสฺส มุทุตรา ของชนนี้ อ่อนกว่า. อิมสฺส มุทุตมา ของชนนี้ อ่อนที่สุด" ส่วน อิยิสฺสก นั้น ไม่เห็นมีในที่อื่น

นอกจาก ปาปิยิสฺสโก ที่ท่านยกขึ้นแสดงเป็นอุทาหรณ์ ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์นั้น ๆ.

ในตทัสสัตถิตัทธิต มีปัจจัย ๘ ตัว คือ วี, ส, สี, อิก, อี, ร, วนฺตุ, มนฺตุ, ณ.

ศัพท์ที่ลง วี ปัจจัย อย่างนี้

เมธา อสฺส อตฺถี-ติ เมธาวี เมธา [ปัญญา] ของชนนั้น มีอยู่

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๑ ๒ ๓

เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีเมธา. มายา อสฺส อตฺถี-ติ มายาวี มายา

๔ ๕

ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีมายา.

ศัพท์ที่ลง ส ปัจจัย คือ สุเมธา อสฺส อตฺถี-ติ สุเมธโส เมธาดี. ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีเมธาดี.

ศัพท์ที่ลง สี ปัจจัย อย่างนี้

ตโป อสฺส อตฺถี-ติ ตปสี ตปะ [ความเพียรอันเผาบาป] ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่ามีตปะ. เตโช อสฺส อตฺถี-ติ เตชสี เดช ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีเดช.

ศัพท์ทีลง อิก ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺโฑ อสฺส อตฺถี-ติ ทณฺฑิโก ไม้เท้า ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีไม้เท้า. อตฺโถ อสฺส อตฺถี-ติ อตฺถิโก ความต้องการ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่ามีความต้องการ.

ศัพท์ที่ลง อี ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺฑี คนมีไม้เท้า [วิเคราะห์เหมือนทณฺฑิโก] สุขํ อสฺส อตฺถี-ติ สุขี สุข ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีสุข. โภโค อสฺส อตฺถี-ติ โภคี โภคะ [สมบัติ] ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีโภคะ.

ศัพท์ที่ลง ร ปัจจัย อย่างนี้

มธุ อสฺส อตฺถี-ติ มธุโร น้ำผึ้ง ของขนมนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ขนมนั้น] ชื่อว่า มีน้ำผึ้ง [มีรสหวาน]. มุขํ อสฺส อตฺถี-ติ มุขโร ปาก ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีปาก [คนปากกล้า].

ศัพท์ที่ลง วนฺตุ ปัจจัย อย่างนี้

คุโณ อสฺส อตฺถี-ติ คุณวา คุณ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีคุณ.

ธนํ อสฺส อตฺถี-ติ ธนวา ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีทรัพย์.

ปญฺญา อสฺส อตฺถี-ติ ปญฺญาวา ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีปัญญา.

ปุญฺญํ อสฺส อตฺถี-ติ ปุญฺญวา บุญ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีบุญ.

ศัพท์ที่ลง มนฺตุ ปัจจัย อย่างนี้

อายุ อสฺส อตฺถี-ติ อายสฺมา อายุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีอายุ.

สติ อสฺส อตฺถี-ติ สติมา สติ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีสติ.

จกฺขุ อสฺส อตฺถี-ติ จกฺขุมา จักษุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีจักษุ [คนตาดี หรือ คนมีญาณ]

ชุติ อสฺส อตฺถี-ติ ชุติมา ความโพลง ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีความโพลง.

ในสัททนีติ ว่า ศัพท์ คือ ปุตฺติมา ชนมีบุตร ปาปิมา ชนมีบาป [มาร] ลง อิมนฺตุ ปัจจัย.

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

สทฺธา อสฺส อตฺถี-ติ สทฺโธ ศรัทธา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีศรัทธา.

มจฺเฉรํ อสฺส อตฺถี-ติ มจฺเฉโร ความตระหนี่ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีความตระหนี่.

ในปกติตัทธิตลง มย ปัจจัย อย่างนี้

สุวณฺเณน ปกตํ โสวณฺณมยํ [ภาชนํ ภาชนะ] อันบุคคลทำแล้ว ด้วยทอง ชื่อโสวัณณมยะ [อันบุคคลทำแล้วด้วยทอง].

สุวณฺณสฺส วิกาโร วา โสวณฺณมยํ อีกอย่างหนึ่ง [ภาชนะ] เป็นวิการ แห่งทอง ชื่อ โสวัณณยะ [เป็นวิการแห่งทอง].

มตฺติกาย ปกตํ มตฺติกามยํ [ภาชนะ] อันบุคคลทำแล้วด้วยดิน ชื่อ มัตติกามยะ [อันบุคคลทำแล้วด้วยดิน], มตฺติกาย วิกาโร วา มตฺติกามยํ อีกอย่างหนึ่ง [ภาชนะ] เป็นวิการ แห่งดิน ชื่อ มัตติกามยะ [เป็นวิการแห่งทอง].

อยสา ปกตํ อโยมยํ [ภาชนะ] อันบุคคลทำแล้ว ด้วยเหล็ก ชื่อ อโยมยะ [อันบุคคลทำแล้วด้วยเหล็ก], อยโส วา วิกาโร อโยมยํ อีกอย่างหนึ่ง [ภาชนะ] เป็นวิการ แห่งเหล็ก ชื่อ อโยมยะ [เป็นวิการแห่งเหล็ก].

ในปูรณตัทธิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ติย, ถ, ฐ, ม, อี,

ศัพท์ทีลง ติย ปัจจัย คือ ทฺวินฺนํ ปูรโณ ทุติโย [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๒ ชื่อว่าที่ ๒ [แปลตามอย่างวิเคราะห์ก็ได้]. ติณฺณํ ปูรโณ ตติโย [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๓ ชื่อว่าที่ ๓. ศัพท์ที่ลง ถ ปัจจัย คือ จตุนฺนํ ปูรโณ จตุตฺโถ [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๔ ชื่อว่าที่ ๔.

ศัพท์ที่ลง ฐ ปัจจัย คือ ฉนฺนํ ปูรโณ ฉฏฺโฐ [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๖ ชื่อว่าที่ ๖.

ศัพท์ที่ลง ม ปัจจัย อย่างนี้

ปญฺจนฺนํ ปูรโณ ปญฺจโม [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๕ ชื่อว่าที่ ๕ สตฺตนฺนํ ปูรโณ สตฺตโม [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๗ ชื่อว่าที่ ๗ เป็นตัวอย่าง.

ในอิตถีลิงค์ ตั้งแต่ เอกาทส เป็นต้น ถึง อฏฺฐารส ลง อี ปัจจัย อย่างนี้ " เอกาทสนฺนํ ปูรณี เอกาทสี [อิตฺถี หญิง] เป็นที่เต็ม แห่งหญิง ท. ๑๑ ชื่อว่าที่ ๑๑ ทฺวาทสนฺนํ ปูรณี ทฺวาทสี [หญิง] เป็นที่เต็ม แห่งหญิง ท. ๑๒ ชื่อว่า ๑๒ เป็นตัวอย่าง.

อฑฺเฒน ทุติโย ทิวฑฺโฒ ทิยฑฺโฒ ที่ ๒ ทั้งกึ่ง ชื่อ ทิวัฑฒะ และ ทิยัฑฒะ [แปลเหมือนวิเคราะห์ ถือเอาความว่าหนึ่งกับครึ่ง].

อฑฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโย อฑฺฒเตยฺโย ที่ ๓ ทั้งกึ่ง ชื่อ อัฑฒติยะ และ อัฑฒเตยยะ [๒ กับครึ่ง] อฑฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒุฑฺโฒ [๓ กับครึ่ง].

ในสังขยาตัทธิตลง ก ปัจจัย อย่างนี้

เทฺว ปริมาณานิ อสฺสาติ ทฺวิกํ ปริมาณ ท. [เครื่องกำหนดนับ] ของวัตถุนั้น ๒ เหตุนั้น [วัตถุนั้น] ชื่อว่ามีปริมาณ ๒ ตีณิ ปริมาณานิ อสฺสาติ ติกํ ปริมาณ ท. ของวัตถุนั้น ๓ เหตุนั้น [วัตถุนั้น] ชื่อว่ามีปริมาณ ๓.

ในวิภาคตัทธิต มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา, โส.

ศัพท์ที่ลง ธา ปัจจัย อย่างนี้

เอเกน วิภาเคน เอกธา โดยส่วนเดียว ชื่อ เอกธา. ทฺวีหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา โดยส่วน ท. ๒ ชื่อ ทฺวิธา.

ศัพท์ที่ลง โส ปัจจัย อย่างนี้

ปเทน วิภาเคน ปทโส โดยความจำแนก โดยบท ชื่อ ปทโส. สุตฺเตน วิภาเคน สุตฺตโส โดยความจำแนก โดยสูตร ชื่อ สุตฺตโส.

----

[๑๐๔] ในภาวตัทธิต มีปัจจัย ๖ ตัว คือ ตฺต, ณฺย, ตฺตน, ตา, ณ, กณฺ.

ศัพท์ที่ลง ตฺต ปัจจัย อย่างนี้

ในชื่อ, จนฺทสฺส ภาโว จนฺทตฺตํ ความเป็น แห่งพระจันทร์ ชื่อ จันทัตตะ. ในชาติ, มนุสฺสสฺส ภาโว มนุสฺสตฺตํ ความเป็น แห่งมนุษย์ ชื่อ มนุสสัตตะ. ในทัพพะ, ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตฺตํ ความเป็น แห่งคนมีไม้เท้า ชื่อ ทัณฑิตตะ. ในกิริยา, ปาจกสฺส ภาโว ปาจกตฺตํ ความเป็น แห่งคนหุง ชื่อ ปาจกัตตะ. ในคุณ, นีลสฺส ภาโว นีลตฺตํ ความเป็น แห่งของเขียว ชื่อ นีลัตตะ.

ศัพท์ที่ลง ณฺย ปัจจัย อย่างนี้

ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิจฺจํ ความเป็น แห่งบัณฑิต ชื่อ ปัณฑิจจะ. กุสลสฺส ภาโว โกสลฺลํ ความเป็น แห่งคนฉลาด ชื่อ โกสัลละ.

สมณสฺส ภาโว สามญฺญํ ความเป็น แห่งสมณะ ชื่อ สามัญญะ. สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชํ ความเป็น แห่งเพื่อน [คนมีใจดี] ชื่อ โสหัชชะ ปุริสสฺส ภาโว โปริสฺสํ ความเป็น แห่งบุรุษ ชื่อ โปริสสะ. นิปกสฺส นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ ความเป็น แห่งคนมีปัญญา [รักษาไว้ซึ่งตน] ชื่อ เนปักกะ. อุปมาย ภาโว โอปมฺมํ ความเป็น แห่งอุปมา ชื่อ โอปัมมะ.

ในที่นี้ ผู้ศึกษาพึงสังเกต ณฺย ปัจจัยนี้ พฤทธิ์ สระ ตัวหน้า ที่เป็นรัสสะ ล้วน และต้องลบ ตามพวกปัจจัยที่มี ณ อักษร ที่กล่าวแล้วในโคตตตัทธิตข้างต้น [๑๐๓] เมื่อลบ ณ แล้ว เหลืออยู่แต่ ย, ลบ อ สระที่สุดศัพท์ ข้างหน้าเสีย เหมือน ศัพท์ คือ ปัณฑิตะ ลบ อ เสีย คงแต่ ปัณฑิต แล้วเอาพยัญชนะที่สุดศัพท์ ซึ่งมีสระอัน ลบเสียแล้วนั้น กับ ย ปัจจัย อาเทศตามสถานที่ควร อย่างนี้ :-

[๑]	เอา	ตฺย	เป็น	จฺจ
[๒]	เอา	ลฺย	เป็น	ลฺล
[๓]	เอา	ณฺย	เป็น	ญฺญ
[๔]	เอา	ทฺย	เป็น	ชฺช

นอกนั้น เอาเป็นเหมือนพยัญชนะหน้า ย ทั้ง ๒ ตัว หรือคงไว้อย่างเดิม ไม่อาเทศ.

ในสัททนีติว่า ศัพท์ คือ วิริยํ ความเป็นผู้กล้า [ความเพียร] และ อาลสิยํ ความเป็นผู้เกียจคร้าน, ลง ณิย ปัจจัย. โสเจยฺยํ ความเป็นของสะอาด, ลง เณยฺย ปัจจัย. ทาสพฺยํ ความเป็นทาส, ลง พฺย ปัจจัย

ศัพท์ที่ลง. ตฺตน ปัจจัย[๑] พบแต่ที่ท่านยกขึ้นแสดงเป็นอุทาหรณ์ไว้ ๒ ศัพท์เท่านั้น คือ ปุถุชฺชนตฺตนํ ความเป็นปุถุชน, เวทนตฺตนํ ความเป็นผู้มีเวทนา.

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจัย อย่างนี้

มุทุโน ภาโว มุทุตา ความเป็น แห่งคนอ่อน [คนใจอ่อน] ชื่อ มุทุตา. นิทฺทารามสฺส ภาโว นิทฺทารามตา ความเป็น แห่งคนมีความหลับเป็นที่มายินดี ชื่อ นิทฺทารามตา. สหายสฺส ภาโว สหายตา ความเป็น แห่งสหาย ชื่อ สหายตา.

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

วิสมสฺส ภาโว เวสมํ ความเป็นแห่งของเสมอปราศ [ไม่เสมอ] ชื่อ เวสมะ. สุจิโน ภาโว โสจํ ความเป็น แห่งของสะอาด ชื่อ โสจะ. มุทุโน ภาโว มทฺทวํ ความเป็น แห่งคนอ่อน ชื่อ มัททวะ.

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย คือ รมณียสฺส ภาโว รามณียกํ ความเป็น แห่งของอันบุคคลพึงยินดี ชื่อ รามณียกะ. มนุญฺญสฺส ภาโว มานุญฺญกํ ความเป็น แห่งของที่เป็นที่ฟูใจ ชื่อ มานุญญกะ.

---

[๑๐๕] ในอัพยยตัทธิต มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ถา, ถํ. ถา ปัจจัย ลงในประการ หลังสัพพนาม อย่างนี้ ยถา ประการใด, ตถา ประการนั้น, สพฺพถา ประการทั้งปวง เป็นต้น.

๑. ชายตฺตนํ ความเป็นเมีย, ชารตฺตนํ ความเป็นชู้ ก็ลง ตฺตน ปัจจัยนี้ด้วย ฯ

ถํ ปัจจัย ลงในประการ หลัง กึ และ อิม อย่างนี้ กถํ ประการไร, อย่างไร, อิตฺถํ ประการนี้, อย่างนี้.

และศัพท์ที่ลงอัพยยปัจจัยที่กล่าวแล้ว ในอัพยยศัพท์ [๙๐] ท่านก็กล่าวว่า เป็นอัพยยตัทธิต เหมือนกัน.

----

[๑๐๖] ศัพท์ตัทธิตที่เป็น ๓ ลิงค์ เปลี่ยนอย่างนี้

	ณ ปัจจัย	
ปุ๊ลิงค์	อิตถีลิงค์	นปุ๊สกลิงค์
วาสิฏฺโฐ,	วาสิฏฺฐี,	วาสิฏฺฐํ.
	ณว ปัจจัย	
มานโว,	มานวิกา,	มานวิกํ.
	ณิก ปัจจัย	
นาวิโก,	นาวิกี,	นาวิกํ
	ตร ปัจจัย	
ปาปตโร,	ปาปตรา,	ปาปตรํ,
	วี ปัจจัย	
เมธาวี,	เมธาวินี,	เมธาวิ.
	วนฺตุ ปัจจัย	
คุณวา,	คุณวตี,	คุณวํ หรือ คุณวนฺตํ.

อุทาหรณ์เหล่านี้ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ให้ผู้ศึกษาสังเกตได้ว่า แม้ศัพท์ที่มิได้แสดงไว้ในที่นี้ ก็คงเปลี่ยนลิงค์ไปตามแบบนี้ทั้งสิ้น จะแสดงให้สิ้นเชิง ก็กลัวจะเป็นการเนิ่นช้าแห่งบาลีไวยากรณ์นี้.

----

๑๐๗. คำถามชื่อตัทธิตและปัจจัย

๑. วาสโว	คนเป็นเหล่ากอแห่งวาสวะ.
๒. หาลิทฺทํ	ผ้าอันบุคคลย้อมด้วยขมิ้น.
๓. มาหิสโก	ประชุม [ฝูง] แห่งกระบือ.
๔. เสฏฺโฐ	ชนประเสริฐที่สุด.
๕. ปญฺจกํ	วัตถุมีปริมาณ ๕.
๖. อิตรถา	ประการนอกนี้
๗. เภรวํ	ความเป็นผู้ขลาด.
๘. ภณฺฑาคาริโก	ผู้ประกอบในเรือนคลัง.
๙. อนฺติโม	ชนเกิดในที่สุด.
๑๐.ธชาลุ	ประเทศมีธงมาก.
๑๑.ยสสี	ชนมียศ.
๑๒.อฏฺจโม	ชนที่ ๘.
๑๓.จตุทฺธา	โดยส่วน ๔.
๑๔.วสิตฺตํ	ความเป็นผู้มีอำนาจ.

๑๕.รชนียํ	เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด.
๑๖.โลหมยํ	เป็นวิการแห่งเหล็ก.
๑๗.ปณฺฑโว	ชนเป็นเหล่ากอแห่งบัณฑุ.
๑๘.อิตฺถํ	ประการนี้, อย่างนี้.
๑๙.โอลุมฺปิโก	ผู้ข้ามด้วยพ่วง.
๒๐.โปโรหิจฺจํ	ความเป็นปุโรหิต.
๒๑.โสกรํ	[เนื้อ] ของสุกร.
๒๒.สุตฺตโส	โดยความจำแนกโดยสูตร.
๒๓.ขตฺติยชาติโย	ชนเกิดแล้วโดยชาติแห่งกษัตริย์.
๒๔.ปณฺณรสี	[ดิถี] ที่ ๑๕.
๒๕.นาครตา	ประชุมแห่งชาวเมือง.
๒๖.รุจิรํ ปุปฺผํ	ดอกไม้ มีความงาม.
๒๗.ปาหุเนยฺโย	ผู้ควรซึ่งของเครื่องต้อนรับ.
๒๘.อุตฺตโม	ผู้สูงสุด.
๒๙.ปญฺโญ	ชนมีปัญญา.
๓๐.การุญฺญํ	ความเป็นแห่งกรุณา.

จบตัทธิตแต่เท่านี้.
